

اوقات فراغت و گردشگری

مؤلف

دکتر محمدتقی رهنمایی

سرشناسه	: رهنمایی، محمدتقی، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: اوقات فراغت و گردشگری/ محمدتقی رهنمایی.
مشخصات نشر	: تهران: مهکامه، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۸ص: جدول.
شابک	: 978-964-2728-95-4
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: گردشگری
موضوع	: گردشگری -- مدیریت
موضوع	: اوقات فراغت
موضوع	: اوقات فراغت -- برنامه ریزی
رده بندی کنگره	: G۱۵۵/۱،۹۲ ۱۳۹۲:
رده بندی دیویی	: ۳۳۸/۴۷۹۱:
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۲۱۶۵۱۷:

نام کتاب: اوقات فراغت و گردشگری

مؤلف: محمدتقی رهنمایی

ناشر: مهکامه

ناظر چاپ: بهزاد ربیعی فراهانی

طرح جلد: حسین مبینی پور

حروف چینی: الوهاب

لیتوگرافی: نقش

چاپ و صحافی: اصلانی

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۲

تیراژ: ۲۰۰۰

قیمت: ۷۵۰۰۰ ریال

شماره شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۷۲۸-۹۵-۴

مراکز پخش: ۱- تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، نرسیده به لبافی نواد، کوچه انوری، پلاک ۸، طبقه

دوم، نشر و پخش مهکامه

تلفن: ۶۶۴۸۸۲۰۳-۶۶۴۹۷۰۵۰ فکس: ۶۶۹۶۱۵۰۹-۶۶۴۹۷۴۰۲۱

۲- تهران، میدان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و اردیبهشت، کتابفروشی آگاه

تلفن: ۶۶۴۶۷۳۲۳ - ۶۶۴۶۰۹۳۲

en_mahkame@Yahoo.com

www.mahkame.com

پست الکترونیکی:

نمایندگی های شهرستان:

۱- مشهد: کتابفروشی درخشش، تلفن: ۲۲۵۱۹۲۳ (۰۵۱۱)

۲- شیراز: کتابفروشی خوارزمی، تلفن: ۶۴۷۳۷۸۱ (۰۷۱۱)

۳- اصفهان: کتابفروشی علم گستر، تلفن: ۲۲۱۹۹۷۸-۹ (۰۳۱۱)

۴- رشت: کتابفروشی وارسته، تلفن: ۳۲۳۲۶۴۴ (۰۱۳۱)

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول / مفاهیم پایه‌ای.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
۱. اوقات فراغت.....	۱۷
۲. گردشگری.....	۱۹
۳. گردشگر.....	۲۲
۴. گردشگری سازمان یافته.....	۲۲
۵. تأسیسات اقامتی.....	۲۲
۶. سفرهای صلیبی.....	۲۶
۷. آلپینیزم.....	۲۷
۸. اکوتوریسم.....	۲۸
۹. گردشگری هیجانی یا ماجراجویانه.....	۲۸
۱۰. گردشگری شهری.....	۲۸
۱۱. تمدن فراغت.....	۲۹
۱۲. فراغت مولد.....	۳۰
۱۳. فراغت غیرمولد.....	۳۰
۱۴. زمان گم‌شده.....	۳۱
۱۵. وقت آزاد.....	۳۱
۱۶. پرسه.....	۳۲
۱۷. سرگرمی.....	۳۲
۱۸. صنعت گردشگری.....	۳۳

فصل دوم / سیر تحول و تکامل اوقات فراغت و گردشگری..... ۳۵

مقدمه..... ۳۷

۱. گذران اوقات فراغت و گردشگری در دوران باستان..... ۳۸

۲. گردشگری و گذران اوقات فراغت تا عصر صنعتی..... ۴۳

۳. انقلاب صنعتی و تحول در گذران اوقات فراغت و گردشگری..... ۵۱

دستاوردهای انقلاب صنعتی و نقش آن در توسعه اوقات فراغت و گردشگری..... ۵۴

الف) عوامل اصلی..... ۵۷

۱. گسترش شهرنشینی و افزایش جمعیت شهرها..... ۵۷

۲. اصلاح قوانین کار..... ۵۸

۳. بهبود وضع اقتصادی..... ۶۳

۴. پیشرفت فناوری و موتوریزه شدن وسایط نقلیه..... ۶۵

۵. ارتقای جهان بینی..... ۶۷

ب) عوامل جانبی..... ۶۹

۱. مطرح شدن فعالیت فراغتی به عنوان یک فرهنگ و مد روز..... ۶۹

۲. رسیدن به این باور که فراغت و گردشگری یک نیاز فطری است..... ۷۱

۳. تبلیغات و اطلاع رسانی..... ۷۲

۴. تسهیلات ویزایی و اخذ روادید..... ۷۲

۵. برقراری امنیت نسبی..... ۷۳

۶. تسهیلات تبدیل ارز..... ۷۴

۷. قرار گرفتن گذران اوقات فراغت به عنوان یک سرفصل جدید در برنامه ریزی

ملی و منطقه‌ای..... ۷۴

۴. جمع بندی و خلاصه فصل دوم..... ۷۵

فصل سوم / حوزه بندی جغرافیایی گذران اوقات فراغت..... ۷۹

مقدمه..... ۸۱

۱. ضوابط تقسیم بندی گذران اوقات فراغت و گردشگری..... ۸۲

۱-۱. تقسیم بندی گذران اوقات فراغت بر اساس ضابطه زمان..... ۸۳

گذران اوقات فراغت کوتاه مدت..... ۸۳

گذران اوقات فراغت میان مدت..... ۸۶

گذران اوقات فراغت دراز مدت..... ۸۸

۱-۲. طبقه بندی گذران اوقات فراغت بر اساس ضابطه مکان..... ۸۹

۲. خلاصه و جمع‌بندی فصل سوم.....	۹۱
----------------------------------	----

فصل چهارم / جایگاه استراحت و فراغت در بدنه علم جغرافیای انسانی..... ۹۳

مقدمه.....	۹۵
۱. فراغت و استراحت به عنوان یکی از شاخص‌های هفتگانه حیاتی انسان.....	۹۶
۲. نهادینه شدن گذران اوقات فراغت و گردشگری به عنوان یک علم.....	۱۰۴
۳. جمع‌بندی و خلاصه فصل چهارم.....	۱۰۷

فصل پنجم / اشکال مختلف گذران اوقات فراغت..... ۱۰۹

مقدمه.....	۱۱۱
۱. فعالیت‌های فراغتی کوتاه‌مدت، یعنی در منزل، شهر و محل سکونت.....	۱۱۲
الف) استراحت به مفهوم خاص آن.....	۱۱۲
ب) مطالعه.....	۱۱۳
ج) تماشای.....	۱۱۴
د) پرسه.....	۱۲۰
ر) گردش در پارک‌ها.....	۱۲۲
ز) بازدید از موزه‌ها، کاخ‌ها و بناهای تاریخی.....	۱۲۵
۲. فعالیت‌های فراغتی میان‌مدت.....	۱۲۶
الف) پیک‌نیک‌های یک روزه.....	۱۲۷
ب) سفر به تفرج‌گاه‌ها و تفریح‌گاه‌های واقع در اطراف شهرها.....	۱۲۹
ج) سفر به سواحل دریایی.....	۱۲۹
د) سفر به شهرهای مجاور با جذابیت‌های توریستی.....	۱۳۰
ر) سفر برای تماشای مسابقات ورزشی، مراسم هنری و نمایشگاه‌ها.....	۱۳۱
۳. فعالیت‌های فراغتی بلندمدت.....	۱۳۲
الف) عوامل جذب.....	۱۳۳
ب) عوامل گردشگر فرست.....	۱۳۶
۴. جمع‌بندی و خلاصه فصل پنجم.....	۱۳۸

فصل ششم / روش تحقیق در مطالعات فراغت و گردشگری..... ۱۴۱

مقدمه.....	۱۴۳
۱. مراحل تحقیق.....	۱۴۴

۱۴۴	الف) تعریف اهداف تحقیق
۱۴۵	ب) گردآوری اطلاعات
۱۴۷	پ) طبقه‌بندی اطلاعات
۱۴۸	ت) کنترل و غنی‌سازی داده‌ها
۱۴۸	ث) تجزیه و تحلیل داده‌ها
۱۴۹	ج) تفسیر و نتیجه‌گیری از داده‌ها و یافته‌های تحقیق
۱۴۹	۲. عناصر اصلی در پژوهش
۱۵۰	الف) پرسشگر
۱۵۱	ب) پرسشنامه
۱۵۳	پ) مصاحبه
۱۵۴	ت) پرسش شونده یا پاسخگو
۱۵۷	ث) موضوع پژوهش
۱۵۸	۳. روش تحقیق در مطالعات فراغت و گردشگری
۱۵۸	۳-۱. فراغت
۱۵۸	الف) شاخص‌های مورد استفاده برای تعریف واحد اجتماعی
۱۵۹	ب) اشکال گذران اوقات فراغت
۱۶۵	۳-۲. گردشگری
۱۶۶	الف) روش تحقیق در زمینه عرضه‌های گردشگری
۱۶۹	ب) ارزیابی فصلی فعالیت‌های گردشگری در خانه‌ها
۱۷۱	پ) روش تحقیق در زمینه تقاضای گردشگری
۱۷۱	تقاضای داخلی
۱۷۱	تقاضای خارجی
۱۷۴	۴. خلاصه و جمع‌بندی فصل ششم
۱۷۵	تکمله ویرایش
۱۷۷	فهرست منابع
۱۷۷	منابع فارسی
۱۷۸	منابع لاتین

پیشگفتار

طی دو دهه گذشته کتاب‌ها و مقالات زیادی درباره گردشگری و گذران اوقات فراغت نوشته و منتشر شده‌اند. فهرستی از این منابع را دکتر محمود ضیایی، همکار گروه مدیریت جهانگردی دانشگاه علامه طباطبائی، در کتابنامه‌ای گردآوری و منتشر کرده است. با وجود این هنوز ادبیات گردشگری و گذران اوقات فراغت در ایران، نیازمند تدوین منابع جدیدی هستند که باید توسط اساتید و پژوهشگران جوان فراهم آیند.

کتاب حاضر با هدف تکمیل و تداوم نگرش علمی به این مقوله‌ها تدوین شده است. شاید یکی از ویژگی‌های این کتاب در این نکته باشد، که کوشش شده، برای نخستین بار رابطه علمی بین گردشگری در یک طرف و گذران اوقات فراغت از سوی دیگر تبیین شود. واقعیت این است که گردشگری امروزی، در شکل انبوه خود، یکی از اشکال گذران اوقات فراغت است. توسعه پرشتاب آن در دهه‌های اخیر، به‌ویژه در کشورهای صنعتی که کار و فراغت نظام سامان یافته‌تری دارند، ناشی از اهمیت یافتن زمان فراغت در زندگی انسان عصر صنعتی است. توجه به این روند از بعد علمی، برای دانشجویان رشته‌های گردشگری، بسیار مهم است.

هر چند که مقوله اوقات فراغت به عنوان رشته مستقل وجود ندارد و بیشتر در زیر مجموعه علوم اجتماعی و یا جامعه‌شناسی مورد مطالعه قرار می‌گیرد، لیکن وقت آن رسیده است که به این بخش از زمان، یعنی اوقاتی که حدود یک‌سوم عمر هر انسان را دربرمی‌گیرد، با رویکرد تازه‌ای نگاه کرد. ادبیات جدید گردشگری و اوقات فراغت چشم‌انداز آینده آن را فراتر از آنچه که ما می‌شناسیم ترسیم می‌کنند و از تمدنی بنام تمدن فراغت در آینده سخن می‌گویند. مختصات و سازوکار این تمدن به تدریج نمایان می‌شوند. آنجا که سخن از سه روز یا ۲۴ ساعت کار در هفته می‌شود، چندان هم دور از ذهن نیست. و اگر چنین شود، چهار روز فارغ از کار و فعالیت موظف در هفته را چگونه

باید گذراند. این همان دغدغه‌ای است که تمدن صنعتی بوجود آورده و تمدن فراغت باید آن را برطرف سازد. باور کلی بر این است که گردشگری یکی از مقبول‌ترین و عملی‌ترین اشکال گذران اوقات بوده و می‌تواند بخش قابل ملاحظه‌ای از این اوقات را به خود اختصاص دهد. دقیقاً از همین منظر است که می‌توان رابطه‌ای منطقی و علمی بین گردشگری و گذران اوقات فراغت برقرار کرد.

از آنجایی که برای فعالیت‌های فراغتی، از جمله در شکل گردشگری آن، فضا، یعنی فضای جغرافیایی، اصلی‌ترین نیاز به شمار می‌آید و بسیاری از فعالیت‌های فراغتی و گردشگری نیازمند فضای جغرافیایی تعریف و تجهیز شده‌ای هستند، می‌توان جایگاه بسیار محکمی برای گردشگری و اوقات فراغت در رشته جغرافیا در نظر گرفت. عنوان کتاب حاضر هم از همین منظر مطلق گرفته شده است. توسعه روزافزون رشته‌های گردشگری در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، در کنار مراکز آموزش حرفه‌ای آن، ایجاب می‌کند که به این مقوله باید با رویکرد جدیدی نگریست.

پیگیری‌های خانم راحله قنبری مدیر انتشارات مهکامه و همسر پرتلاششان آقای ربیعی مرا بر آن داشت که این کتاب را، به عنوان نخستین گام در رویکرد جدید گردشگری، آماده کنم. باشد که سرآغازی باشد برای تألیف کتب بهتر با محتوای غنی‌تر.

تهران

دکتر محمد نقی رهنمایی

اردیبهشت ۱۳۹۲

کتاب حاضر یک کتاب پایه برای مقاصد آموزشی در دانشگاه‌ها است. در تدوین مطالب آن، کوشش شده مفاهیم پایه‌ای مربوط به گردشگری و گذران اوقات فراغت، به شکل صحیح و علمی بیان شوند. از آشنایی جامعه دانشگاهی ایران با مقوله گردشگری و اوقات فراغت، زمان چندانی نمی‌گذرد. هر چند که درک عمومی از سیاحت و جهانگردی نسبتاً قدیمی است، لیکن آموزش گردشگری، به عنوان یک فعالیت در ایران عملاً با تأسیس دانشکده جهانگردی و خدمات هتلداری در سال ۱۳۵۰ آغاز شد. در این دانشکده بود که گردشگری و هتلداری، هم به عنوان یک فعالیت و هم یک علم آموزش داده می‌شد.

منابع مربوط به گردشگری و اوقات فراغت را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد. گروه اول منابعی هستند، که گردشگری و فراغت را به عنوان یک فعالیت در نظر گرفته و از دیدگاه حرفه‌ای آن را معرفی کرده‌اند. بسیاری از منابع موجود در ایران، چه تألیف و چه ترجمه بیشتر از این منظر به گردشگری و فراغت پرداخته‌اند. اما گروه دوم منابعی هستند که گردشگری و فراغت را به عنوان یک علم و با ماهیت علمی آن مورد توجه قرار داده‌اند، که متأسفانه تعداد آنها چندان زیاد نیست.

چیستی و چرایی گردشگری و فراغت پیوسته سؤالی است، که دانشجویان می‌پرسند این پرسش‌ها از زمانی آغاز شده که آموزش گردشگری در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، چه به عنوان یک رشته مستقل و چه به صورت گرایش وابسته به رشته‌های جغرافیا و یا علوم اجتماعی، به‌ویژه در دوره‌های کارشناسی ارشد، رونق گرفته است. اما اوقات فراغت تنها به صورت درس یا دروسی در گروه‌های آموزشی مرتبط با گردشگری، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در افکار عمومی و مدیریت کشوری نیز، با شروع تعطیلات تابستانی مدارس و اینکه دانش‌آموزان، این تعطیلات و زمان فراغت خود را چگونه باید بپر کنند، در رسانه‌ها به آن پرداخته می‌شود.

اینکه سالانه بیش از ۹۲۰ میلیون نفر از جمعیت جهان به سفر می‌روند و بخشی از اوقات فراغت خود را در شکل سفرهای گردشگری می‌گذرانند سؤال‌های زیادی را به دنبال خود به همراه دارد، که اهم آنها عبارتند از:

- ◆ منشأ این حجم وسیع از سفرهای گردشگری از کجاست و کدام تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی آن را پشتیبانی می‌کند.
- ◆ چه رابطه‌ای میان تحولات گذران اوقات فراغت و تحولات گردشگری وجود دارد. آیا میان این دو می‌توان نوعی رابطه علت و معلولی برقرار کرد.
- ◆ مفهوم اوقات فراغت چیست و چه تفاوتی میان اوقات فراغت مولد و غیرمولد وجود دارد.
- ◆ آیا گردشگری نوعی از تحول فضایی و یا جغرافیایی همان اوقات فراغت است، که انسان برای گذران آن از فضاهای بسته به فضاهای باز طبیعی، شهرها و روستاها روی می‌آورد.
- ◆ آیا می‌توان گردشگری را نوعی از انکشاف فضایی فعالیت‌های فراغتی بشمار آورد؟ و اگر چنین باشد، نقش فضای جغرافیای و سهم علم جغرافیا در تبیین اوقات فراغت و گردشگری در چه حد است.
- ◆ اگر پاسخ سؤال قبلی مثبت باشد، باید بتوان با قاطعیت از مفاهیمی چون جغرافیای گردشگری و جغرافیای گذران اوقات فراغت در ادبیات جغرافیایی جدید، سخن به میان آورد.
- ◆ انسان تبلور طبیعت است و در ماهیت و عملکرد خود اصلی‌ترین شاخص حیات بر روی کره زمین. از همین روی وابستگی و دلبستگی زیادی به طبیعت دارد. پس اگر بخشی از گذران اوقات فراغت خود را به اشکال مختلف در عرصه‌های طبیعی و یا انسان ساخت مستقر در طبیعت می‌گذرانند و از آن لذتی وافر می‌برد، کاری دقیقاً منطبق با نیاز طبیعی خود انجام می‌دهد. گذران اوقات فراغت در شکل گردشگری یا اشکال دیگر آن نیاز فطری انسان‌هاست، و نه پدیده‌ای هدایت شده و برآمده از درون انقلاب صنعتی، آن چنانکه مغرب زمینی‌ها کوشش می‌کنند آن را توجیه کنند (Wiebe\D.\1978).
- ◆ اوقات فراغت و آزاد حدود یک‌سوم عمر انسان را دربرمی‌گیرد، و اگر این

سال‌های عمر انسان را در مقیاس جمعیت کشور تعمیم دهیم به چه حجمی از زمان می‌رسیم که نمی‌دانیم چگونه گذشته و چگونه می‌گذرد و خواهد گذشت.

♦ زمان دارای ارزش اقتصادی است و در نظام اقتصادی امروز ارزش کار و تولید بر مبنای زمان سنجیده می‌شود. آیا نمی‌توان از زمان گذران اوقات فراغت گروهی از مردم، برای گروهی دیگر کار و فعالیت ایجاد کرد. یا به عبارت دیگر از اوقات غیرمولد گروهی برای گروه‌های دیگر اوقات مولد فراهم آورد.

♦ چه رابطه‌ای میان شادابی یک جامعه و گذران اوقات فراغت سالم و مفرح وجود دارد. آیا ناهنجاری‌های اجتماعی و رفتاری در میان جوانان مانند اعتیاد، خشونت، بی‌بندوباری، ولنگاری، ولگردی، عصیان، بیهودگی زندگی و روی‌آوری به انواع فعالیت‌های مغایر با قانون و اخلاقیات اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی که با واژه آسیب‌شناسی اجتماعی و رفتاری تبیین می‌شوند، برخاسته از همین عدم توجه و بی‌تفاوتی به زمان اوقات فراغت آنها نیست.

♦ و سرانجام اینکه این پدیده نوظهور زمان حاضر را چگونه باید شناخت و با آن روبه‌رو شد و آن را مدیریت کرد.

اینها از جمله سؤال‌های بسیار فراوان و پیچیده‌ای هستند که گردشگری و فراغت امروزی با آن روبه‌روست. واقعیت این است که گردشگری در شکلی که انجام می‌گیرد، پدیده‌ای معلول است و توصیف آن تنها پرداختن به بخشی از موضوع است. اما شناسایی علل آن به روش‌شناسی علمی خاص نیاز دارد؛ که بدون رعایت آن تنها ماهیت توصیفی پیدا می‌کند. طبیعی است که در پشت سر این بزرگترین تحرک اجتماعی و جابه‌جایی جغرافیایی تاریخ بشریت، دلایل بسیار متنوع و فراوان نهفته است، که بدون شناخت آنها، ماهیت علمی گردشگری و فراغت قابل تبیین و توجیه نیست.

هنگامیکه گردشگری به عنوان یک رشته تحصیلی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی جایگاه مستقل و تعریف شده‌ای پیدا می‌کند، ضروریست که ماهیت علمی آن به درستی تعریف و تبیین شود. چه در غیر این صورت این علم در همان بسترهای اولیه خود ابتر و غیرمولد باقی خواهد ماند.

امروزه نمی‌توان از گردشگری صحبت کرد، بدون اینکه اوقات فراغت مرتبط با آن را نادیده گرفت. زیرا این دو مقوله در یک رابطه علت و معلولی با یکدیگر قرار دارند و

پویش امروزی گردشگری، عمدتاً حاصل تحولی است که در نظام، شیوه و ابزار گذران اوقات فراغت بوجود آمده است. به عبارتی می‌توان گفت که گردشگری از اشکال مولد^۱ گذران اوقات فراغت است و از همین روست که این دو مقوله یکدیگر را پشتیبانی می‌کنند.

رابطه میان اوقات فراغت و گردشگری یک رابطه دوطرفه است. بدین معنا که افزایش و سازماندهی گذران اوقات فراغت به رونق و توسعه گردشگری منجر شده و توسعه گردشگری فراغت انسان‌ها را به شکل مولد و سازمان یافته درآورده و آن را جهت داده و به سلامت روحی و جسمی جامعه کمک می‌کند.

فراغت زمان بیهوده و تعریف نشده‌ای نیست. بلکه از نظر ریاضی حدود یک‌سوم عمر انسان را دربرمی‌گیرد. از ۲۴ ساعت یا یک شبانه‌روزی را که می‌گذرانیم، ۸ ساعت آن را انسان می‌خوابد و ۸ ساعت دیگر را کار می‌کند. اما ۸ ساعت سوم از شبانه‌روز، زمانی است که نمی‌توان بیلانی برای آن ارائه داد. بخشی از این ۸ ساعت سوم زمان فراغت و یا وقت آزادی است که انسان در اختیار دارد. برآستی این ۸ ساعت را چگونه می‌گذرانیم. تمامی فعالیت‌های غیرموظف انسان در این ۸ ساعت سوم انجام می‌گیرد. اگر این زمان‌ها را در طول یک روز، یک هفته، یک ماه، یک سال و یا یک عمر با هم جمع کنیم به زمانی از عمر انسان می‌رسیم که به آن زمان گمشده گفته می‌شود. چنانچه عمر متوسط یک انسان ۷۵ سال در نظر گرفته شود، بر مبنای تقسیم آن به سه واحد زمانی، می‌توان گفت که یک نفر، یک‌سوم از ۷۵ سال عمر خود، یعنی ۲۵ سال را در خواب می‌گذراند، ۲۵ سال دیگر را برای معاش کار می‌کند. ولی سومین ۲۵ سال عمر به نحوی می‌گذرد که از چند و چون آن اطلاع درستی وجود ندارد. اهمیت اوقات فراغت در همین نکته است و این کتاب کوشش دارد، برای این بخش از عمر انسان تعریف و جایگاهی درخور ارائه دهد. چرا که مدیریت براین زمان، از دغدغه‌های امروزی و آینده جوامع بشری بوده و نمی‌توان به سادگی از کنار آن گذشت.